

This is the original manuscript of the paper that is published in the *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 115(2), 209-222 (2023). Please cite the published version.

‘Een mogelijk teken moet ook kunnen betekenen’: Hacker over onzin en verkeerd gebruik in Wittgensteins *Tractatus*

Wim Vanrie

Universiteit Gent

wim.vanrie@ugent.be

Abstract

‘A possible sign must also be able to signify’: Hacker on nonsense and misuse in Wittgenstein’s *Tractatus*

This paper critically discusses Hacker’s reading of nonsense in Wittgenstein’s *Tractatus* in terms of his notion of misuse, which is taken to consist in the violation of rules of logical syntax. I argue that Hacker’s reading relies on an equivocation between sign and symbol: what is ‘misused’ is a mere sign, but the verdict of nonsensicality relies on seeing it as a symbol. Although Hacker seeks to distance himself from resolute readings – according to which nonsense always consists in nothing but a failure to assign meaning to one’s sentences – I argue that his own verdicts of nonsensicality have their ultimate grounds in exactly the same sort of assessment, i.e. whether meaning has been assigned to a sentence. The rules of logical syntax, contrary to his own intentions, do no real work in determining whether a sentence is nonsensical or not.

Keywords: Ludwig Wittgenstein; Peter Hacker; *Tractatus Logico-Philosophicus*; nonsense; logical syntax; resolute reading.

Inleiding

Wittgenstein schrijft in de *Tractatus* (TLP):¹

Zo is de variabele naam ‘ x ’ het eigenlijke teken van het schijnconcept *object*. Overal waar het woord ‘object’ (‘ding’, ‘zaak’, etc.) correct wordt gebruikt, wordt het in een conceptuele notatie uitgedrukt door een variabele naam. Bijvoorbeeld door ‘ $(\exists x, y) \dots$ ’ in de zin ‘er zijn 2 objecten die ...’. Overal waar het op een andere manier, dus als eigenlijk concept-woord wordt gebruikt, ontstaan onzinnige schijnzinnen. Zo kunnen we bijvoorbeeld niet zeggen ‘er zijn objecten’, zoals we zouden zeggen ‘er zijn boeken’. (TLP, 4.1272)

In de *Tractatus* is Wittgenstein begaan met het blootleggen en verhelpen van filosofische verwarringen die berusten op een verkeerd begrip van de logica van onze taal. Eén van deze verwarringen is de impuls om over een formeel concept zoals ‘object’ – dat zich uitdrukt in een variabele – te willen spreken door middel van een predicaat. De filosoof kan zich niet ontdoen van het verlangen om ons ervan te verzekeren *dat* er objecten zijn, van bepaalde objecten te *zeggen* dat het objecten zijn, en dergelijk meer, en beseft niet dat het resultaat onzin is. Wat de filosoof hiermee zagezegd wil zeggen, *toont* zich in het gebruik van de variabele naam ‘ x ’ zelf, en hoeft dus helemaal niet gezegd te worden. Dat is wat een goed begrip van de logica van onze taal ons leert, en daarmee verlost het ons meteen van het verlangen om wat zich toch al toont, alsnog te zeggen.

---

¹ Bij het citeren van de *Tractatus* vertrek ik van de vertaling van Huijzer en Sietsma, met hier en daar een aantal stilzwijgende wijzigingen. Hier heb ik bijvoorbeeld ‘voorwerp’ door ‘object’ en ‘begrip’ door ‘concept’ vervangen, om overeenkomst met het Engels te bekomen.

Wat ik zonet heb geschreven, is – denk ik – voldoende algemeen geformuleerd om geen controverse op te wekken bij kenners van de *Tractatus*. In de jaren 1990, echter, is een verhit debat losgebarsten over hoe we Wittgensteins ontmaskering van filosofische onzin precies moeten begrijpen.² Wat maakt een uitspraak als ‘A is een object’ onzinnig? Bepaalde lezers³ voelden een groeiende onvrede met de gangbare antwoorden op deze vraag, volgens dewelke filosofische onzin bestaat in een soort oneigenlijke symbolisatie. Dat wil zeggen: de zin ‘A is een object’ is onzinnig, omdat een woord (‘object’) dat een formeel concept symboliseert de positie inneemt van een predicaat. Wanneer een filosoof iets onzinnigs zegt als ‘A is een object’, is dat dus niet hetzelfde als pakweg een onzingedicht van Lewis Carroll, met zinnen als ‘‘t Was bradig en de slijp'le torfs driltolden op de wijde weep’,⁴ die bestaan uit woorden die helemaal niets symboliseren. Het woord ‘object’ is niet zomaar een woord, maar wel degelijk een uitdrukking voor een formeel concept. Alleen past een formeel concept niet op de plaats van een eigenlijk concept, en dus krijgen we onzin. Zoals Conant – die deze visie, voor alle duidelijkheid, verwerpt – het verwoordt: ‘The meanings of the parts of the sentence fail to fit together so as to make sense’ (2001: 23). Dit wordt de *substantiële conceptie* (*substantial conception*) van onzin genoemd.

Resolute lezingen ontstonden vanuit een onvrede met lezingen die (impliciet of expliciet) de substantiële conceptie van onzin toeschrijven aan de *Tractatus*.⁵ Volgens resolute lezers moeten we resoluut zijn in het erkennen van onzin als onzin. Dat ‘A is een object’ onzin

---

² Dit is het fameuze *New Wittgenstein* debat tussen ‘klassieke’ lezingen en ‘resolute’ lezingen (*resolute readings*). Een canonieke bron is Crary & Read (2000). Men spreekt ook wel eens van de *Tractatus wars*, zoals in de titel van Read & Lavery (2011). Er zijn uiteraard vele facetten aan deze debatten die ik hier onbesproken moet laten. Om één voor de hand liggend punt te noemen: hoe je nadenkt over onzin, bepaalt ook hoe je nadenkt over Wittgensteins karakterisatie van zijn eigen uitspraken als onzinnig (TLP, 6.54), en dus hoe je nadenkt over het doel van de *Tractatus* als filosofisch werk.

³ Bijvoorbeeld Diamond (1988), Conant (1989), Ricketts (1996).

⁴ Dit komt uit de vertaling van *Jabberwocky* van Ab Westervaarder en René Kurpershoek, makkelijk online te vinden.

⁵ Het aanbod aan resolute lezingen is divers, en vertoont geen duidelijke eenheid. Zo is een verder onderscheid ontstaan tussen zogenaamde ‘Jacobijnse’ en ‘Girondistische’ lezingen. Mijn perspectief leunt aan bij de Girondistische strekking. Conant & Bronzo (2017) leveren een goed overzicht, dat meteen ook een aantal invloedrijke misvattingen over resolute lezingen uit de wereld helpt.

is, betekent dat de woorden in die zin helemaal niet symboliseren, evenmin als de woorden in ‘‘t Was bradig en de slijp'le torfs driltolden op de wijde weep’. We moeten niet beginnen schipperen door aan woorden uit onzinnige zinnen alsnog een halfslachtige symboliserende functie toe te schrijven, *omwille waarvan* het resultaat dan zeggegd onzin zou zijn. Alle onzin staat logisch op dezelfde voet, en bestaat in de loutere *afwezigheid* van betekenis. Zoals Conant en Bronzo het formuleren: ‘A sentence is nonsensical, on a particular occasion of use, if and *only* if we have failed, on that occasion, to give a meaning to its constituent words’ (Conant & Bronzo, 2017, 180). Dit wordt de *sobere conceptie (austere conception)* van onzin noemt, en deze vormt het vertrekpunt van resolute lezingen.

Op het eerste gezicht kan dit overkomen als een louter technische kwestie, zonder noemenswaardige filosofische repercussies. Dat er boeken vol zijn geschreven met discussies over de substantiële en sobere concepties van onzin, lijkt dan het soort scholastiek waar enkel echte *Tractatus* nerds van wakker liggen. Toch staan hier wel degelijk fundamentele zaken op het spel. Het debat over de substantiële en sobere concepties van onzin, is een debat over hoe wij onze verhouding tot onze taal moeten begrijpen. Zoals gezegd, vertrekt Wittgenstein in de *Tractatus* van de vaststelling dat wij de logica van onze taal niet begrijpen. Maar dat laat open wat de precieze aard is van dit onbegrip, hoe dit onbegrip aanleiding geeft tot het soort (filosofische) verwarringen die de *Tractatus* wil ontmaskeren, en welke opbouwende rol de filosoof hier zelf in kan spelen. Het zijn deze zaken waar dit debat ultiem rond draait.

In deze bijdrage wil ik dit illustreren aan de hand van een kritische bespreking van één klassieke lezing van de *Tractatus*: die van Peter Hacker. Hacker is één van de meest prominente klassieke lezers van de *Tractatus*, en één van de meest vocale critici van resolute lezingen. Hij is bovendien een favoriet doelwit van resolute lezers, die zijn interpretatie als paradigmatisch zien voor het soort lezingen van de *Tractatus* die we achter ons moeten laten.⁶ Ook al is er dus

---

⁶ Zie bijvoorbeeld Diamond (1988: 20ff.), Conant (2001: 38ff.).

heel wat over en weer geschreven tussen beide partijen, het blijft moeilijk om tot een vruchtbaar gesprek te komen. Hacker beschuldigt resolute lezers ervan een karikatuur te maken van zijn interpretatie.⁷ Zoals we zullen zien, is dit niet geheel onterecht. Maar ook het omgekeerde is zeker waar.⁸ Ik wil een poging doen om Hackers lezing ernstig te nemen, en aan te tonen dat deze dan nog steeds problemen vertoont die ons in de richting van een sobere conceptie van onzin – en dus in de richting van resolute lezingen – leiden. Ik hoop dit bovendien te doen op een manier die bevestigt wat ik hierboven zei – dat hier wel degelijk belangrijke filosofische kwesties op het spel staan.

Syntax en tekencombinaties

Hackers centrale gedachte luidt als volgt: ‘Nonsensical pseudo-propositions violate the rules of logical syntax’ (1986: 18). Een voorbeeld dat Hacker vaak gebruikt, is de zin ‘A is een object’. De syntactische regels leggen vast dat ‘object’ als variabele dient gebruikt te worden in zinnen als ‘Er liggen drie objecten op tafel’, te formaliseren als ‘ $(\exists x, y, z)$ enzovoort’. De zin ‘A is een object’, daarentegen, ‘is not a proposition, since the rules for the use of “object” preclude its occurrence as a predicate name’ (2001: 116). Er is hier een *verkeerd gebruik* (*misuse, incorrect use*) van het woord ‘object’, een gebruik ‘that do[es] not accord with the rules of logical syntax’ (2001: 116). De syntactische regels leggen het correcte gebruik van woorden vast, en wat niet aan de regels voldoet, is onzin.

Deze verwevenheid van onzin en syntactische regels staat centraal in Hackers lezing. Zijn notie van een *verkeerd gebruik* van woorden – een gebruik dat de syntactische regels

---

⁷ Zie bijvoorbeeld Hacker (2003: 9).

⁸ Eén voorbeeldje: Hacker schrijft dat de resolute lezing ‘is internally inconsistent in as much as the only reasons for thinking that metaphysical propositions are nonsense is given by metaphysical propositions concerning the essential nature of all possible methods of representation’ (2017: 218). Dit tot in den treure herhaalde bezwaar werd al uitgebreid van antwoord voorzien door Conant en Diamond (2004: 57ff.).

overtreedt – vormt de grondslag van zijn conceptie van onzin. Resolute lezers, echter, zien hierin een typevoorbeeld van de substantiële conceptie van onzin, die zij soms zelfs zonder meer gelijkstellen aan Hackers idee dat onzin ontstaat door het overtreden van syntactische regels.⁹ Hacker meent volgens hen dat het overtreden van de syntactische regels bestaat in een soort ‘symboliseren op een manier die niet in de zin past’, zoals bij substantiële onzin. Het klopt dat Hacker zaken schrijft die zo’n lezing uitnodigen. Zo zegt hij – over zinnen als ‘A is een object’ – dat ‘such pseudo-propositions employ a formal concept as if it were a genuine concept’¹⁰ (Hacker, 2001, 12). Zeggen dat de zin ‘A is een object’ een formeel concept gebruikt alsof het een eigenlijk concept is, suggereert inderdaad dat er sprake is van een soort clash tussen de betekenis van ‘object’ (een formeel concept) en de positie die het inneemt als predicaat, wat neerkomt op substantiële onzin.

Ook al is Hacker dus niet altijd even secuur in zijn formuleringen, toch is dit te kort door de bocht. Om te begrijpen waarom, moeten we eerst het onderscheid tussen wat Wittgenstein *tekens* en *symbolen* noemt, opfrissen.¹¹ Een *symbol* wordt door Wittgenstein gekarakteriseerd als ‘elk deel van een zin dat zijn zin karakteriseert’ (TLP, 3.31). Een symbool is een betekenisvolle eenheid in een zinvolle zin, die essentieel bijdraagt tot de uitdrukking van een gedachte. Het is wat *symboliseert* in de zin. Een *teken* wordt door Wittgenstein omschreven als ‘het zintuiglijke waarneembare aan een symbool’ (TLP, 3.32). Het teken is ruwweg de zintuiglijke drager van het symbool. Wittgenstein voegt hier direct aan toe dat verschillende symbolen hun teken met elkaar gemeen kunnen hebben (TLP, 3.321), zoals in de zinnen ‘De rijst kookt’ en ‘Het brood rijst’. We hebben tweemaal hetzelfde teken – ‘rijst’ – dat optreedt als zintuiglijke drager van verschillende symbolen die elk op hun eigen manier symboliseren.

---

⁹ We treffen die gelijkstelling bijvoorbeeld aan bij Conant (2002: 380).

¹⁰ Zie ook Hacker (1996a: 239), (1996b: 35, 50), (2001: 331-332, 334).

¹¹ Er valt over dit onderscheid enorm veel te zeggen. Ik beperk mij tot de aspecten van Hackers visie op dit onderscheid die cruciaal zijn voor mijn betoog. Hoe we het onderscheid tussen teken en symbool moeten begrijpen, is zelf één van de zaken die op het spel staan in de *New Wittgenstein* debatten. Zie in dit verband Conant (2020: Section XIII).

Een symbool symboliseert per definitie. Een teken, echter, *kan* behoren tot een symbool – en dan kunnen we ook spreken van een teken dat symboliseert¹² – maar dit hoeft niet zo te zijn. Dat is volgens Hacker wat er aan de hand is in onzin als ‘A is een object’, waarin het teken ‘object’ niet behoort tot een symbool, en dus niet symboliseert. Logische syntax heeft volgens Hacker dan ook betrekking op *tekens*, niet op symbolen. Wat uitgesloten wordt door de syntactische regels, zijn *tekencombinaties*, geen combinaties van symbolen. Hierdoor kan Hacker volhouden dat ‘A is een object’ de syntactische regels overtreedt, zonder daarmee ook te hoeven zeggen dat ‘object’ symboliseert. Hij schrijft: ‘To fail to follow or observe, to transgress, to go against, to disobey [...] the rules of logical syntax is to string together words in a manner that is not permitted by logical syntax’ (2001: 119-120). De cruciale uitdrukking hier is ‘to string together words’, die moet duidelijk maken dat het gaat om loutere tekencombinaties.

Afwijkende symbolisatie

Logische syntax legt vast in welke woordcombinaties woorden correct gebruikt worden, en in welke combinaties ze verkeerd gebruikt worden. In dat laatste geval is het resultaat onzin. Dit betekent niet dat de woorden in kwestie op een oneigenlijke manier symboliseren – zodat we te maken zouden hebben met substantiële onzin – het betekent enkel dat we te maken hebben met een foutief geconstrueerde string van tekens.

---

¹² Strikt genomen is een symboliserend teken een teken dat optreedt als zintuiglijke drager van een symbool. Ik laat deze verfijning meestal achterwege.

Dat, in een notendop, is Hackers officiële doctrine. Wat ik echter wil aantonen, is dat Hacker er niet in slaagt om een coherente invulling te geven aan deze notie van verkeerd gebruik. Hacker wil zich distantiëren van de sobere conceptie van onzin:¹³

Conant explains that the sentences the Tractatus condemns as nonsense are nonsense *only* because one or more word [sic] that occurs in them has not been given a meaning. So ‘Red is a colour’ or ‘1 is a number’ are nonsense, not because a formal concept-word is being used as if it were a genuine concept-word, but only because we have given no meaning to ‘colour’ or ‘number’ as predicates. (2003: 15)

Dat ‘A is een object’ onzin is, komt volgens Hacker niet doordat het woord ‘object’ geen betekenis heeft gekregen, zoals Conant beweert. Het woord ‘object’ heeft *wel* betekenis, met name als uitdrukking van een formeel concept, zoals in ‘Er liggen drie objecten op tafel’. Het probleem met ‘A is een object’ is precies dat het woord hier niet gebruikt wordt als formeel concept-woord, maar als predicaat, i.e. als regulier concept-woord. Het woord ‘object’ wordt dus *verkeerd* gebruikt, en daarom is ‘A is een object’ onzin.

Het is dit soort redenering die – zo wil ik beargumenteren – uiteindelijk niet werkt. Hacker schrijft dat een formeel concept-woord gebruikt wordt alsof het een eigenlijk concept-woord is. Maar wat bedoelt Hacker met een ‘formeel concept-woord’? Welk soort karakterisatie van het woord ‘object’ – zoals het optreedt in ‘A is een object’ – levert dit op? Aansluitend op wat gezegd is, zijn er twee mogelijkheden: ofwel wordt het woord ‘object’ beschouwd als *teken*, ofwel als *symbool*. Geen van beiden, echter, geeft Hacker wat hij nodig heeft.

---

¹³ Zie ook: ‘That the sentence “Julius Caesar is a prime number” is nonsensical is not due to the meaninglessness of its constituent words, but to its failure to conform to the requisite combinatorial rules’ (2003: 9). Wat ik zal argumenteren, is dat het ook voor Hacker ultiem draait rond ‘the meaninglessness of its constituent words’.

Beschouwen we het woord ‘object’ als symbool, dan beschouwen we het als woord dat een formeel concept symboliseert. Maar dat is net wat niet kan, aangezien ‘A is een object’ onzin is. Ook Hacker erkent dat dit incoherent is: ‘there can be nonsensical signs, but not nonsensical symbols, since a symbol just is a sign used according to the rules for its correct use’ (2003: 13). In ‘A is een object’ wordt het woord ‘object’ niet gebruikt volgens de syntactische regels, en is er dus geen sprake van een symbool.

Het is precies omdat Hacker de substantiële conceptie van onzin ook incoherent acht, dat hij benadrukt dat logische syntax een kwestie is van tekens, niet van symbolen. Het woord ‘object’ zoals het optreedt in ‘A is een object’ is een louter teken. Dat we dit teken een ‘*formeel concept-woord*’ noemen, betekent dus niet dat het een formeel concept symboliseert – dat het optreedt als zintuiglijke drager van een symbool voor een formeel concept – want dat doet het hier niet. Wat dit inhoudt, is dat het een teken is dat *in andere zinnen* een formeel concept symboliseert. Een ‘formeel concept-woord’ is iets als: een teken dat doorgaans een formeel concept symboliseert, een teken met een ingeburgerd gebruik als zintuiglijke drager van een symbool voor een formeel concept.

Wanneer Hacker dus zegt dat ‘a formal concept-word is being used as if it were a genuine concept-word’ (2003: 15), dan bedoelt hij het volgende: in de zin ‘A is een object’ wordt een teken dat doorgaans een formeel concept symboliseert, gebruikt alsof het een eigenlijk concept symboliseert. Maar nu is er een ander probleem: deze beschrijving rechtvaardigt niet langer het verdict dat ‘A is een object’ onzin is. Het is immers niet omdat het gebruik van ‘object’ als symbool voor een formeel concept ingeburgerd is, dat ‘object’ niet ook op andere manieren kan symboliseren. Ik kan misnoegd tegen mijn baas zeggen dat ik geen object ben. Ik kan iemand die een dure vaas gebroken heeft, troosten door te zeggen dat het maar een object is. Dan symboliseert het woord ‘object’ geen formeel concept, maar dat maakt zo’n uitspraken nog niet onzinnig. Integendeel, ze zijn perfect te begrijpen.

Er is niets logisch problematisch aan een teken dat in bepaalde contexten op één manier symboliseert, en in andere contexten op een andere manier – ook niet als de ene manier meer ingeburgerd is dan het andere. Dit soort meervoudige gebruik van eenzelfde teken is een doordeweeks fenomeen uit ons taalgebruik dat Wittgenstein zelf aanstipt: ‘In de alledaagse taal komt het buitengewoon vaak voor dat hetzelfde woord op verschillende manieren aanduidt – en dus tot verschillende symbolen behoort’ (TLP, 3.323). Zoals Wittgenstein benadrukt, kan dit een bron zijn van filosofische verwarringen (TLP, 3.324), omdat wij niet altijd *beseffen* dat het om verschillende symbolen gaat. Maar het is niet omdat zo’n meervoudig gebruik potentieel verwarrend is, dat het meteen ook onzinnig is. Integendeel: ‘Alle zinnen van onze alledaagse taal zijn daadwerkelijk, zoals ze zijn, logisch volkomen geordend’ (TLP, 5.5563). *Alle* zinnen, dus ook zinnen waarin tekens op ongebruikelijke manieren symboliseren. De alledaagse taal functioneert perfect zoals ze is – het idee dat de filosoof deze moet *corrigeren* of *perfectioneren*, is vreemd aan de *Tractatus*.¹⁴

Hacker stelt dat het formeel concept-woord ‘object’ in de zin ‘A is een object’ *verkeerd* gebruikt wordt, en dat het resultaat onzin is. Maar wanneer we beseffen dat ‘formeel concept-woord’ niet meer inhoudt dan ‘een woord dat doorgaans een formeel concept symboliseert’, en dat ‘verkeerd gebruikt’ niet meer inhoudt dan ‘symboliseert niet zoals het doorgaans symboliseert’, dan zien we dat zijn notie van ‘verkeerd gebruik’ helemaal geen afdoende grond biedt voor het verdict van onzinnigheid. Er is niets incoherent aan ‘een woord dat doorgaans een formeel concept symboliseert, gebruiken om een eigenlijk concept te symboliseren’. Wat incoherent is, is ‘een woord dat een formeel concept symboliseert, gebruiken om een eigenlijk concept te symboliseren’. Maar ‘een woord dat een formeel concept symboliseert’, dat is een symbool, geen teken, en zo’n symbool *kan* eenvoudigweg niet gebruikt worden om iets anders te symboliseren, en kan dus ook niet verkeerd gebruikt worden.

---

¹⁴ Het is een idee dat wel centraal staat bij Russell, zoals ook blijkt uit zijn voorwoord bij de *Tractatus*.

Wittgenstein schrijft: ‘Een *mogelijk* teken moet ook kunnen betekenen. Alles wat in de logica mogelijk is, is ook toegestaan’ (TLP, 5.473). Er is niet zoiets als een teken – zoals ‘A is een object’ – dat niets *kan* betekenen, dat intrinsiek onzinnig is. Hacker zou misschien antwoorden dat Wittgenstein met ‘mogelijk teken’ een ‘syntactisch correct’ teken bedoelt. Maar dat kan niet kloppen, aangezien Wittgenstein de zin ‘Socrates is identiek’ als voorbeeld neemt, een zin die Hacker als een syntactisch incorrecte combinatie zou beschouwen.

Filosofische verwarring

Hacker schrijft vaak alsof het ingeburgerde gebruik van een woord meteen ook de standaard zet voor zin en onzin: wordt een woord op een afwijkende manier gebruikt, dan is het resultaat onzinnig. Dit klopt niet: woorden kunnen perfect gebruikt worden om te symboliseren op ongebruikelijke manieren. Dit is een eenvoudig punt, maar Hacker veegt het al te vaak onder de mat. Wanneer hij er wel aandacht voor heeft, wuift hij het snel terzijde, alsof het niet ter zake doet: ‘To be sure, we could give [‘A is an object’] a sense—lay down criteria of application for this hitherto nonsensical form of words. But then we should be changing the meanings of its constituent words, allowing *this* combination that was previously excluded’ (2001: 166). Hacker geeft enerzijds toe dat ‘A is een object’ perfect betekenisvol kan zijn, maar laat uitschijnen dat die toegift naast de kwestie is. Dat is vreemd. Als ‘A is een object’ zinvol *kan* zijn, dan vormen Hackers vermeende syntactische regels niet langer de standaard voor zin en onzin, en lijkt zijn interpretatie uiteen te vallen. Toch denkt Hacker dat hij de mogelijkheid van afwijkend gebruik makkelijk terzijde kan schuiven.

Om te begrijpen waarom – en Hacker is hier zelf niet erg expliciet over – moeten we ons herinneren dat het Wittgenstein in de eerste plaats te doen is om het ontmaskeren van *filosofische* onzin. Wanneer ik tegen mijn baas zeg dat ik geen object ben, kraam ik geen onzin

uit, ook al gebruik ik ‘object’ niet om een formeel concept te symboliseren. Ook Hacker moet dit erkennen. Maar wanneer de *filosoof* iets zegt als ‘A is een object’, is het net *niet* de bedoeling om ‘object’ op een andere manier te gebruiken. De filosoof wil het wel degelijk over een formeel concept hebben. De filosoof doet dus een verwarde poging om het woord ‘object’ als predicaat te gebruiken, en tegelijkertijd de symbolisatie van een formeel concept intact te laten. *Dat* is wat het is om het woord ‘object’ *verkeerd* te gebruiken, en dat is wat leidt tot onzin.

Dat dit een goede reconstructie is van Hackers gedachtegang, wordt bevestigd door het feit dat hij voortdurend benadrukt dat de filosoof met uitspraken als ‘A is een object’ op de proppen komt wanneer deze een – intrinsiek gedoemde – poging onderneemt om te zeggen wat zich volgens de *Tractatus* enkel toont. Bijvoorbeeld:¹⁵

The sentences of the *Tractatus* ‘gesture’ at the truths that they futilely try to state only in the sense that they try to say what cannot be said, but is shown by other sentences. They do so by studiously employing the relevant formal concepts in illicit ways, since these formal concepts represent the forms exhibited by the appropriate well-formed sentences and constituent names that *do* show what the *Tractatus* tries to say (2001: 117).

Wanneer een filosoof bepaalde woorden gebruikt in een poging om te zeggen wat zich toont, dan krijgen we onzin. Hacker meent dat zijn eigen notie van ‘verkeerd gebruik’ in termen van syntactische regels dit soort filosofische gebruik kan vatten. Zijn formulering, echter, verraadt het onderliggende probleem. Hacker vervalt weer in zijn onnauwkeurige spreken over het ‘verkeerd gebruik van een formeel concept’ (‘employing the relevant formal concepts in illicit ways’). Wat hij eigenlijk zou moeten zeggen, is dat een formeel concept *woord* verkeerd gebruikt wordt, waarbij ‘woord’ begrepen moet worden als een louter teken, niet als een

---

¹⁵ Zie ook Hacker (1996b: 35).

symbool. Maar dan kan Hacker niet langer toevoegen dat datgene wat verkeerd gebruikt wordt, tegelijk de vormen representeert die belichaamd worden in zinvolle zinnen, aangezien een louter teken helemaal niets representeert; enkel een symbool doet dat. Er is niets waarvan je tegelijk kan zeggen: (1) De syntactische regels bepalen dat het niet als predicaat gebruikt kan worden; (2) Het representeert de vormen van zinvolle zinnen. Voor (1) moeten we het over tekens hebben, want de syntactische regels gelden enkel voor tekens. Voor (2), echter, moeten we het over symbolen hebben, want enkel symbolen representeren. Het is enkel door beide perspectieven tegelijk te hanteren en impliciet te schipperen tussen een woord als teken of als symbool, dat Hackers notie van verkeerd gebruik het werk kan lijken te doen dat hij ervan verlangt.

Het probleem met de zin 'A is een object' situeert zich niet op het niveau van symbolen (want er zijn geen symbolen), noch op het niveau van tekens (want met de tekens op zich is niets mis), maar wel in wat de filosoof met de zin wil doen. De filosoof is in de war en wil als het ware twee logische functies samenpersen in één gebruik van het woord 'object'. Zoals Conant en Diamond het beschrijven:

Someone who utters 'A is an object' may have two desires which appear to be able to coexist because they are not brought fully to awareness: she may want to use 'object' so that it is the ordinary-language term for a logical kind, in which case it would go over in logical notation to a combination of quantifier and variable, and she may also want to use it in a way that is parallel to 'tortoise' in 'A is a tortoise'. (2004: 61)

De filosoof, zo kunnen we zeggen, is in de greep van verwachtingen die de zin 'A is een object' onmogelijk kan inlossen. Niet omdat deze zin niet *kan* gebruikt worden om een gedachte uit te drukken – een mogelijk teken moet ook kunnen betekenen – maar wel omdat de filosoof er niet

in slaagt om met deze zin een gedachte uit te drukken. Er is hier geen ‘verkeerd gebruik’ van iets – teken of symbool – maar een verwarde houding ten aanzien van de zin die de filosoof belet om ze betekenisvol te gebruiken. Dat is het punt waarop we uitkomen, en dit is precies het punt dat benadrukt wordt in de sobere conceptie van onzin. Ook Hacker – door essentieel te steunen op de gedachte dat de filosoof de zin ‘A is een object’ wil gebruiken om te zeggen wat zich toont – erkent dat de grond van de onzinnigheid ligt in het falen van de filosoof om de zin betekenisvol te gebruiken. Alleen meent Hacker dat hij dit falen kan begrijpen in termen van zijn notie van ‘verkeerd gebruik’ die gegrond is in syntactische regels. Deze uitwerking – zo heb ik beargumenteerd – mislukt, zodat Hacker uiteindelijk teruggeworpen wordt op hetzelfde vertrekpunt als resolute lezers: de sobere conceptie van onzin.

Dat de afwezigheid van betekenis – en niet het overtreden van syntactische regels – ook bij Hacker uiteindelijk centraal komt te staan, verraadt zich in een aantal passages uit zijn eigen werk. Het zijn niet toevallig net die passages waarin Hacker probeert recht te doen aan de mogelijkheid van afwijkende symbolisatie:¹⁶

Consequently ‘A is an object’ is not a proposition, since the rules for the use of ‘object’ preclude its occurrence as a predicate name and *we have given no meaning* to any homonym that can occur as a predicate. [mijn cursivering] (2001: 116)

To use the term ‘object’ as a variable name (formal concept) is *correct* (for this is the use we have assigned to it), but to use it as a proper concept-word is *incorrect*—for *no meaning has been assigned* [mijn cursivering] to it as a concept-word (and to do so would generate undesirable ambiguity). (2001: 119)

---

¹⁶ Zie ook Hacker (1996b: 37), (2001: 332).

In 'A is een object' symboliseert het woord 'object' geen formeel concept, zoals het gebruikelijk doet. Het resultaat is onzin – zo zegt Hacker – *want we hebben het geen andere betekenis gegeven*. Dat is de spreekwoordelijke aap die ook bij Hacker uit de mouw komt. Vaak spreekt Hacker alsof hij geen rekening hoeft te houden met de mogelijkheid van een afwijkende symbolisatie, en dan lijkt het inderdaad alsof het de syntactische regels zijn die het relevante werk doen. Maar wanneer Hacker tracht recht te doen aan de mogelijkheid van een afwijkende symbolisatie – een mogelijkheid die hij niet kan ontkennen – moet ook hij terugvallen op de afwezigheid van betekenis als grond voor het verdict van onzinnigheid. Of de syntactische regels nu wel of niet overtreden zijn, de ultieme vraag is steeds: wordt een zin betekenisvol gebruikt? De syntactische regels doen geen werk meer: wanneer ze overtreden worden, moet alsnog nagegaan worden of de woorden in kwestie niet op een andere manier symboliseren, en hierbij kunnen de syntactische regels ons niet helpen. Anderzijds: als we besluiten dat een zin geen betekenis heeft gekregen, hebben we de syntactische regels niet meer nodig om te besluiten dat het resultaat onzin is. De syntactische regels zijn verworpen tot wat Wittgenstein in zijn latere werk beschrijft als een wiel dat beweegt zonder dat iets meebeweegt, en dat dus niet bij de machine hoort (2006: §271).

Dat een woord als 'object' niet tegelijk gebruikt kan worden als predicaat en om een formeel concept te symboliseren, wordt niet verzekerd door de syntactische regels. Het wordt door helemaal niets verzekerd, omdat er helemaal niet zoiets is als een woord tegelijk op logisch verschillende manieren gebruiken. De logica zelf, zo zouden we kunnen zeggen, beschermt ons hiertegen; niet omdat er iets is dat de logica verbiedt, maar omdat er helemaal niets is om te verbieden. Vandaar dat Wittgenstein schrijft: 'In zekere zin kunnen we ons in de logica niet vergissen' (TLP, 5.473). Alsof we, wanneer we ons vergissen over de syntactische regels, plots toch per ongeluk woorden tegelijkertijd op verschillende manieren zouden kunnen gebruiken. Dat is niet zo: 'We kunnen een teken niet de verkeerde betekenis geven' (TLP, 5.4732).

Woorden bezitten geen intrinsieke betekenis, geen intrinsieke manier waarop ze *moeten* symboliseren. Al wat we kunnen zeggen, is: waar een woord niet op een bepaalde manier symboliseert, symboliseert het niet op die manier. *Of* onze woorden symboliseren, en hoe ze symboliseren, dat is onze eigen verantwoordelijkheid. Wij kunnen deze verantwoordelijkheid niet uitbesteden aan zogenaamde syntactische regels. Dergelijke regels *kunnen* niet vastleggen in welke combinaties woorden wel en niet symboliseren. Enkel wij kunnen dat. Dat wil zeggen: enkel wij bepalen, telkens opnieuw, of de zinnen waarmee wij op de proppen komen, effectief zinnvol zijn. Dat wij hierin zonder meer feilbaar zijn, en vatbaar voor allerlei verwarringen, is één van de fundamentele lessen die de *Tractatus* ons wil leren. Nog fundamenteler, echter, is de les dat syntactische regels – of eender welk ander regulatief kader – ons niet voor deze verwarringen kunnen behoeden. Dat kunnen enkel wijzelf.¹⁷

Referenties

- Conant, J. (1989) Must We Show What We Cannot Say? In: R. Fleming & M. Payne (red.), *The Senses of Stanley Cavell*. Lewisburg: Bucknell University Press, pp. 242-283.
- Conant, J. (2001) Two Conceptions of Die Überwindung der Metaphysik, in: T. McCarthy & S. C. Stidd (red.), *Wittgenstein in America*. Oxford: Clarendon Press, pp. 13-61.
- Conant, J. (2002) The Method of the Tractatus, in: E. H. Reck (red.), *From Frege to Wittgenstein*. Oxford: Oxford University Press, pp. 374-462.
- Conant, J. (2020) Replies, in; S. Miguens (red.), *The Logical Alien*. Cambridge, MA: Harvard University Press, pp. 321-1028.

---

¹⁷ Ik dank Benjamin De Mesel en Sander Verhaegh voor hun waardevolle opmerkingen over deze tekst. Benjamin en ik zijn het al jaren oneens over de aard en waarde van Hackers interpretatie. Hopelijk blijft dat zo. Ik bedank ook Stephen Mulhall, de begeleider van mijn BPhil thesis waaruit deze tekst put.

- Conant, J., & Bronzo, S. (2017) Resolute Readings of the Tractatus. In H.-J. Glock & J. Hyman (Eds.), *A Companion to Wittgenstein*. Chichester: Wiley-Blackwell, pp. 175-194.
- Conant, J. & Diamond, C. (2004) On reading the Tractatus resolutely: reply to Meredith Williams and Peter Sullivan, in: M. Kölbel & B. Weiss (red.), *Wittgenstein's Lasting Significance*. London: Routledge, pp. 6-31.
- Crary, A. & Read, R. (red.) (2000). *The New Wittgenstein*. London: Routledge.
- Diamond, C. (1988) Throwing Away the Ladder, *Philosophy*, **63**(243), pp. 5-27.
- Hacker, P. M. S. (1986) *Insight and Illusion* (Revised ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Hacker, P. M. S. (1996) *Wittgenstein: Mind and Will*. Oxford: Blackwell.
- Hacker, P. M. S. (1996) *Wittgenstein's Place in Twentieth-century Analytic Philosophy*. Oxford: Blackwell.
- Hacker, P. M. S. (2001) *Wittgenstein: Connections and Controversies*. Oxford: Oxford University Press.
- Hacker, P. M. S. (2003) Wittgenstein, Carnap and the New American Wittgensteinians, *The Philosophical Quarterly*, **53**(210), pp. 1-23.
- Hacker, P. M. S. (2017) Metaphysics: From Ineffability to Normativity, in: H.-J. Glock & J. Hyman (red.), *A Companion to Wittgenstein*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Read, R. & Lavery, M. A. (red.) (2011) *Beyond the Tractatus Wars*. London: Routledge.
- Ricketts, T. (1996) Pictures, logic, and the limits of sense in Wittgenstein's Tractatus, in: H. Sluga & D. G. Stern (red.), *The Cambridge Companion to Wittgenstein*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 59-99.
- Wittgenstein, L. (2006 [1953]) *Filosofische onderzoekingen* (M. Derksen & S. Terwee, Trans.). Boom.
- Wittgenstein, L. (2022 [1922]). *Tractatus logico-philosophicus*, Vertaald door Peter Huijzer & Jan Sietsma, Amsterdam: Octavo.

Over de auteur

Wim Vanrie is postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit Gent. Hij doet voornamelijk onderzoek naar de geschiedenis van de analytische filosofie, met extra aandacht voor de filosofie van de logica. Hij eet graag taart.